

המסע האינסופי הזה הגיע לקיצו כשהרכבת נעצרה במחנה הריכוז דאכאו *Dachau* שם קברנו את אבא של אימרה, זמן קצר לאחר שהגענו. עשה את כל הדרך הנוראה לשווא, נפל תשוש - אולי לבו לא עמד במאמץ - ונפח את נשמתו ללא אומר דבר. *Feri*, בן הזקונים נשאר אתי בהמשך הדרך. במחנה זה נפגשתי לראשונה פנים אל פנים, אם אפשר לומר כך, עם כינים - חיות טורדניות ובתנאים מסויימים גם מסוכנות ביותר. מסתבר שאנשי המחנה היו כבר מאורגנים לקראת התופעה והייתה שם תירגולת קבועה שנקראה *Lausappell*, מיסדר כינים בלשון פשוטה. ערב ערב היינו פושטים את החולצה והמומחים לדבר היו בודקים אותה בקפדנות בעיקר בקיפוליה. לא כל כך ברור מה הייתה התועלת שבדבר כי למרות הבדיקות, יצורים אלה עשו עלינו חיים טובים ושרצו והתרבו כמעט באין מפריע. עוד לפני שהספקתי לחוש בעקיצתה נמצאה אותה כינה גורלית באחד מקיפולי חולצתי. מחצתי אותה בין ציפורני בהונותי בעונג רב, ובמשך הזמן למדתי לצוד את היצורים הנחמדים, למיין אותם לפי סימנים שהיו מצויידיים בהם ולהרוג בהם ככל שיכולתי.

לא נשארנו שם ימים רבים ולא הספקתי לעשות היכרות בנעשה במחנה מפורסם זה. נזדמן לי פעם להתרשם מהאזור בלבד, כאשר הופעלו צופרי אזעקה וציוו על כולנו להתפזר מסביב למחנה. שכבתי שם בשדה על הגב ונהייתי מהנוף המיוער הנשקף משם. בשמיים שמעל, במרחק ניכר מאיתנו, נראו כמו ענני ציפורים, מאות מטוסי קרב מסוגים שונים נעים ללא הפרעה נראית לעין ועושים כבתוך שלהם. רעמי הפצצות נשמעו זמן רב ללא הפסקה ולמרות המרחק, אפשר היה להרגיש באדמה הרועדת מתחתינו אלא שבמקום לפחד, נהייתי הנאה רבה מטעמה המתוק של הנקמה. הותיקים סיפרו, שהמחזה שהיינו עדים לו, הוא דבר שכיח בתקופה האחרונה, וידעו לציין שהפעם טיפלו בעיר הגדולה מינכן ובמפעלים הרבים שמסביב לה. השהייה בדאכאו הגיע לקיצה המהיר, כאשר המחליטים החליטו להעביר את כולנו כקבוצת עבודה, לאחד המחנות ששרצו באזור, והפור - יש להדגיש - נפל על *Waldlager* שנקרא על שם היערות העבותים שנמצאו בסביבתו. זה היה מחנה קטן, בנוי צריפים מלבד בנייני המנהלה והאמת היא שלא יכולתי להסתובב בו יותר מיממה, זמן קצר מדי מכדי להכיר אותו היטב.

כבכל מקום מן הסוג הזה, ראשית דבר המיסדר. עמדנו שעות רבות בקור וברוח עד שסוכם מספר האנשים הנכון ונקבע בו במקום, מי וכמה אנשים יעשו מה. בעוד אנחנו ממתנינים לסוף המיסדר הארוך, הופיעה קבוצת אנשים - אמרו שאלה עובדי משמרת הלילה - לבושים סחבות ופניהם המלוכלכות נפולות מרוב עייפות. אני מתבונן בפנים היגיעות של העומדים ממול ומגלה שהאיש העומד מרחק מטרים ספורים ממני הוא לא אחר מאשר צוצי, אחי הבכור שלא ידענו על גורלו מאז שגויס ב - 1941 לשירותי עבודה בצבא ההונגרי. הבחנתי שפניו הסחוטים הביעו השתוממות והפתעה וביד אחת ניסה לאותת משהו ורק אז שוכנעתי שזאת לא הזייה כפי שחשבתי קודם.

בתנאים ששררו אז ברחבי אירופה ברור שסיפור כזה נשמע בלתי מתקבל על הדעת - מין *machina* *deus ex* במחזה נעורים כושל. עבור הרייך הנצחי אלה היו ללא ספק שעות של דמדומי אלים; גייסות מהרי אורל ששטפו את אירופה מהמזרח חדרו זה כבר את גבולות גרמניה וחיילי צבאות אנגליה, אוסטרליה וארצות הברית נלחמו על מערבה של היבשת. מליוני אנשים, פליטים מערים מופצצות ופועלי כפיה מכל הארצות הכבושות, נעו ונדו מי ברגל ומי ברכבות לכל כיווני הרוח. והנה בין ערמות שחת אלה אני מוצא את אחי. לא הזלנו דמעה, לא בכינו מאושר; שנינו היינו מעבר ליכולת של ביטויי שימחה רגילים. התחבקנו ללא מילים, כל אחד שומר לעצמו את תחושותיו. כמובן ששמחנו מאד, אם כי שימחה במחנות הייתה תמיד על תנאי, ומאחוריה ארבו אי שם בזמן כלשהו, איומים בלתי צפויים.

הדרגשים היו צמודים בשורה ארוכה לאורך הקירות ושכבנו זה ליד זה על אחד מהם, בלי לעצום עין כל אותו הלילה. מקרוב יכולתי להתרשם ממצבו הגופני הירוד והיה ברור שהגורל התאכזר לו ביותר.

סיפרתי לו על מה שאירע לנו מאז שנותק הקשר אֶתוֹ, על אָמִי שנעלם אי שם בבודפשט ואת מה שעוללו לאימא ולאבא. תוך כדי כך הביע חשש שמא אני חם מהרגיל ועיני נוצצות בצורה לא טבעית, ולא פירט. והוא תיאר את מה שעבר עליו. הגייס ההונגרי שאליו היה מסופח, תפקידו היה בדרך כלל לאבטח אגפים של הצבא הגרמני ויחידות היהודים עסקו בפינוי מוקשים וחיפירת שוחות. חולשת ההונגרים באגפים לא נעלמה כמובן מעיני המודיעין הרוסי, וכאשר התחילו במתקפה הגדולה ניצלו את הידיעה הזו עד תום. כאשר גייס מפואר זה התמוטט תחת לחץ האופנסיבה והתחיל לסגת, צוצי שהתבשם זה מכבר מן האמונה המנצחת, החליט לנטוש את יחידתו ולעשות הכל כדי ליפול בשבי הרוסי. לרוע המזל, במשך כל שירותו שם היה צמוד לאחד *Kalmár Miki*, ידידו מסאטמר וכל החלטה הייתה צריכה להתקבל על דעת שניהם. התפתח דין ודברים כאשר ידידו עמד על כך שיש לחזור לסאטמר וכדי למנוע פירוד צוצי וויתר לו, והסכים להישאר צמוד לצבא הנסוג.

השלטון הפשיסטי בהונגריה לא נתן להם רשות לחזור לביתם ובמקום להתחשב בתרומתם למאמץ המלחמתי, תרם אותם לתכנית ההשמדה הנאצית. כך היטלטל והגיע מאזור וורונייז' שבמזרח, עד למחנה איום זה לא הרחק ממינכן, במערבה של גרמניה. וכאן, מתחת לפני הקרקע, העבירו אותם עבודת פרך בשתי משמרות, ועד עכשיו הצליח להחזיק מעמד.

נשבענו שבועת אחים שלעולם לא ניפרד עוד, לעולם. ואם הגורל בכל זאת יחליט אחרת ניפגש בשוך הקרבות, בעיירה השוויצרית *Interlaken*. ה-להיות שוב ביחד הזה, הדליק אצלי זיק נשכח של רצון מודע לשוב לחיים של ממש, במקום הווגטאציה שהייתי שרוי בה עד אז.

כאן התערבה קנאת האלים והדברים לא התפתחו בהתאם למשאלת לבנו. בבוקר שלמחרת התעוררתי אחוז צינה קלה ורעד, ובו בזמן הרגשתי שכולי קודח מחום. צוצי לא טעה בחששותיו, וקבע מיד שאלה סימני טיפוס הבהרות, חישוב ומצא שמספר הימים שעברו מאז פגישתי הראשונה בדאכאו עם הכינה, מתאים בדיוק לזמן דגירת המחלה. עלי אם כן לעשות הכל כדי להישאר במחנה, כי יציאה לעבודה במצב כזה כמוה כהתאבדות.

לפי עצת צוצי ניסיתי את מזלי ופניתי למרפאה, אלא ששם הובהר לי, בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, שמיסדר חולים מתקיים רק לאחר שהעצירים חוזרים מהעבודה. במצב כמעט אבוד זה שמעתי שני עובדי מרפאה, משוחחים ביניהם צרפתי - עובדה מפתיעה מעט, שדחפה אותי לקחת סיכון; נכנסתי לצריף השכן, שבו שכבו חולים שעמדו לפני מיון, נפלתי באפיסת כוחות על אחד הדרגשים הפנויים וחיכיתי לבאות. אלה לא איחרו ובאו בדמות זוג סניטארים, אשר בדקו וחקרו כל חולה בתורו וקבעו לכל אחד את דרכו. מי שלא עבר קודם את מיסדר החולים סולק משם ללא רחם ונצטוו לחזור לעבודה. כשהגיע תורי, בלי להמתין לשאלות, פתחתי בצרפתית רצוצה והסברתי להם את מצבי ושאני חייב לנוח עד למסדר הבא אחרת לא אגמור את היום. עם המבטא שלי חשבו אותי כנראה לאחד משלהם והניחו לי.

העילית הניהולית כאן, כפי שהתברר מאוחר יותר, הייתה על טוהרת יהודים בלגיים שנקראו בפי חבריהם הפולנים "פראנצויזן" ולצרפתית שלהם היה באמת מבטא יהודי-פולני כבד. הם שלטו ביד רמה וללא חמלה. לא הספקתי להתנסות בעולם של בלגים אלה, אבל צוצי, ששהה כאן זמן רב, סבל לא מעט מנחת זרועם.

בבוא המיסדר מדדו לי חום וקבעו בו במקום שאכן חליתי בפּלֶקְטִיפּוּס - מחלת הדגל של מחנה וּלְדֶלְאָגֶר. עוד לילה עם צוצי, שוב הבטחה שבאין אפשרות אחרת, אינטרלֶקֶן תהיה הכתובת ולמחרת בבוקר, לאחר שנפרדנו בשקט - רק מבטו העצוב הביע את רגשותיו - עברתי יחד עם חולים נוספים לצריף המבודד של חולי טיפוס, בקצה המרוחק של המחנה.

בצריף הזה על כ - 10 דרגשים תלת-קומתיים אשר עמדו לאורך הקירות, שכבו אנשים בשלבים שונים של מחלתם. למנגנון הרפואי, שהיה מורכב מצעיר יהודי מאזור סאטמר, הוקצב מד-חום, שולחן וכסא. תפקידו של סניטר זה הסתכם בחלוקת המרק היומי ומדידת חום פעמיים ביום - התרופה היחידה שהייתה בנמצא. תפקיד נוסף היה לו וקשה קצת יותר, והוא להעביר את גופות הנפטרים לאנשי עגלת האיסוף.

רופאים לא נמצאו כנראה בולדלאגר ואיש לא בא לבדוק את הצריף ולראות מה שהתרחש בתוכו. וכי מי היה מוכן להסתכן?

אין לי מושג כמה ימים קדחתי שם בקומה העליונה של הדרגש, מה שכן זכור לי ששפתותיי וגרוני יבשו מרוב חום ולא הייתי מסוגל יותר לאכול. החושים הלכו ונטשטשו עד כדי כך שבאחד הלילות, מפחד הסוף המתקרב, פניתי להוא שבמרומים - אני, שעוד בימי סאטמר גמרתני אתו את כל חשבונותיי - וקראתי לו שמע ישראל אדוני אלוהינו אדוני אחד. זה קרה באותו לילה כשהחום הגיע לשיאו ולא הייתי בהכרה מלאה. והנה התברר, שתרופה עתיקה זו הוכיחה את כוחה - למחרת החל החום לרדת ובכך הצלחתי לחסוך לבחור הממונה על הצריף, את עבודת ההעמסה. התיאבון חזר לי בד בבד עם ירידת החום ושוב הייתי מסוגל ליהנות מהמרק היומי - מבלי לדעת שבכך אני פוגע בפרנסתו של סניטר נחמד זה. הרעיון שלו לתוספת פרנסה היה, כפי שהתברר מאוחר יותר, לשמור כמה ימים את גופות הנפטרים במקומן ולמסור אותן לעגלת האיסוף כשהחלו להופיע עליהן סימנים של ריקבון. בימים אלה היה נהנה ממנת האוכל שקיבל על חשבונם. היו לא יותר משתי דרכים לצאת את הצריף הזה; על העגלה שמדי יום הייתה אוספת את הגוויות או - דבר שלא קרה לעיתים תכופות - להבריא ללא עזרת רופא ולצאת לעבודה, עם סיכוי טוב לסיים את הדרך באותה עגלה.

הסניטר שידע היטב מה מצפה לי אם ישלח אותי לדרכי, שקל כנראה והעריך שאביא לו תועלת רבה יותר אצלו בצריף; יוכל להעסיק אותי כעוזרו הראשי ובתור אינטלקטואל אהיה מסוגל אפילו למדוד חום. ואפשר שבעקבות שיחות אחדות שהתקיימו בינינו, פשוט ריחם עליי וניסה לעזור. בכל מקרה, ברגע שהגעתי לכושר מתקבל על הדעת, התחלתי בתפקידי החדש: בבוקר ניקיתי את הצריף, לאחר מכן עזרתי בחלוקת האוכל ופעמיים ביום מדדתי בדקדקנות את חומם של האומללים - כאמור התרופה האולטימטיבית שעמדה לרשותי.

כאמור גוויות הנפטרים הוסיפו לרבוץ כמה ימים על הדרגשים והוסיפו להיות בין החיים בכל מה שנוגע לאוכל. מתפקידי היה לאחר מכן להרטיב, באמצעות מעט רוק, קטע מהבטן המכחילה, לכתוב בעפרון-צבעים את מספרו האישי של הנפטר ולעזור בהעמסתו על עגלת האיסוף.

הייתי כבר אח מוסמך למדי כאשר הבחנתי בין המצטרפים החדשים ב- *Feri*, אחיו הקטן של אימרה. תהליך התפתחות המחלה היה כבר מוכר לי - קודחים מספר ימים, וכאשר החום ממשיך ועולה הפה מתייבש ומפסיקים לאכול וברוב המקרים זוהי תחילת הקץ. ארגנתי לו מקום על הדרגש שלידי, עודדתי אותו ככל שיכולתי ומה שהיה חשוב יותר, דחפתי לו בכוח את המרק היומי בימים של חום גבוה ויובש בפה. גם הוא הכיר כנראה את התרופה העתיקה, הצליח להחזיק מעמד ולאחר זמן חזר לאיתנו. נפטר ביום הולדתו ה- 60 בעת טיול ביוגוסלביה.